

karakter kao dio cjeline prirodnoga svijeta, Miller, iako se obilno koristi empirijskim istraživanjima, ostavlja velik prostor za nenaturalističko objašnjenje jer ipak, iako krajnje oprezno, brani neku vrstu teološkog zasnivanja morala.

Ana Grgić

Fakultet filozofije i religijskih znanosti
Jordanovac 110
HR-10000 Zagreb
a.grgic@ffrz.hr

Damir Barbarić (ur.), *Sloboda i zlo: Schellingov "Spis o slobodi"* (Matica hrvatska, Zagreb, 2017), 173 str.

U izdanju Matice hrvatske u zborniku radova pod naslovom *Sloboda i zlo. Schellingov "Spis o slobodi"* urednika Damira Barbarića imamo prilike susresti se s tekstovima prerađenih i dopunjenih predavanja održanih u okviru Treće Filozofske škole Matice hrvatske. Simpozij se održao od 20. do 22. studenoga 2014. godine u Palači Matice hrvatske u Zagrebu. Treća Filozofska škola bila je posvećena tumačenju i razumijevanju Schellingova spisa *Filozofijska istraživanja o bitstvu čovječke slobode i predmetima koji su s time u svezi*. Spis je to koji se smatra jednim od najznačajnijih i najtežih djela ne samo klasičnog njemačkog idealizma nego i cjelokupne povijesti filozofije. U radu Filozofske škole svojim predavanjem sudjelovala je i Lore Hühn, redovna profesorica u Filozofijskome seminaru Sveučilišta u Freiburgu te predsjednica Međunarodnoga Schellingova društva (*Internationale Schelling-Gesellschaft*).

Dopunjen tekst uvodnih napomena Damira Barbarića pod naslovom *Schellingov "Spis o slobodi"* služi kao izvrstan uvod u problematiku zbornika. U svojem uvodu Barbarić ističe kako Schelling postavlja slobodu kao temelj i središte sveukupne filozofije klasičnog njemačkog idealizma, kao i filozofije novoga vijeka. Pokazuje se kako to vrijedi za Schellinga već od njegovih najranijih spisa s kraja 18. stoljeća pa sve do njegove kasne filozofije objave, gdje je sloboda proglašena zadnjim temeljem svega što jest. Schelling je svojim *Spisom o slobodi* iz 1809. godine konačno napustio ishodišne postavke svoje filozofije identiteta te iznio prvi cjeloviti prikaz novog poimanja slobode. U tom spisu Schelling pokazuje slobodu u identitetu s nužnošću. Nakon iscrpnog prikaza filozofije prirode kao realnog dijela filozofije, *Spis o slobodi* označava početak gradnje idealnog dijela njegovog filozofijskoga sistema. To nikako ne

znači da napušta ranije misaone uvide, jer mu je misaoni put jedinstven, a ne niz slučajno nabačenih pitanja. Schelling je bio nezadovoljan dotadašnjim pojmovima Boga kao krajnje savršenog i nužnog bića, jer se time ne dolazi do pravog izvora zla, što je važna tema spisa. Za Schellinga je filozofijski sistem ujedno prikaz beskonačnoga u konačnome i konačnoga u beskonačnome, čime je naznačena neograničena sloboda mišljenja. Bitno je napomenuti kako u tom sklopu mišljenja čovjeku pripada središnje mjesto u totalitetu svih bića. Barbarić je također s pravom upozorio kako utjecaj misticizma i teozofije Böhmea, Baadera i Oetingera na Schellinga ne treba preuveličavati, jer se Schellingova misao prvenstveno razvijala iz temeljitog studija Platona, Spinoze, Kanta, Fichtea, Jacobija, Hegela, a osobito Leibniza.

U radu Igora Mikecina *Sloboda i sistem* uviđa se kako se za Schellinga sistem filozofije, ako uopće želi dospjeti do pojma onoga apsolutnoga, mora moći upustiti u istraživanje bitstva slobode. Schelling nastoji pokazati kako su sistem i sloboda međusobno supripadni, jer sloboda ne niječe nužnu povezanost pojmova. Pritom ima u vidu kako je istinska filozofija jedino moguća kao filozofijski sistem, odnosno sistem slobode. Schelling polazi od suprotnosti slobode i sistema pobliže razmatrajući odnos čovječje slobode spram Boga pojmljenog kao apsolutno slobodnoga bitstva. Time Schelling prelazi na razmatranje panteizma u obliku spinozizma pokazujući ne samo da njegov vlastiti sistem nije fatalistički, jer ne niječe egzistenciju slobode, niti ateistički, jer ne niječe egzistenciju Boga, nego da je sama imanencija stvari u Bogu spojiva s poimanjem egzistencije slobode. Prema Mikecinu, Schelling uviđa nedostatnost poimanja imanencije u Spinozinu realističkome panteizmu pa nastoji prevladati spinozistički panteizam ispravnim poimanjem slobode. Identitet Boga i svijeta čuva u sebi ujedno njihovu diferenciju, jer identitet ne podrazumijeva istovjetnost ili jednoobraznost. Za Schellinga nedostatak Kantova i Fichteova transcendentalnoga idealizma mora se prevladati u apsolutnome idealizmu u kojemu sloboda i sistem više nisu nepomirljive opreke. Pojam slobode proširio se zato do temeljnoga pojma sistema i do određenja kako Boga i prirode u Njemu tako i samog čovjeka.

Da Schelling nastoji pojam sistema lišiti puke formalističke općenitosti, čime bi pokazao mogućnost identiteta slobode i sistema, pokazao je Petar Šegedin u radu *Slobodna veza cjeline*. Takav sistem slobode jest objavljivanje unutrašnje veze u spoznaji i znanju kako Boga tako i prirode. Budući da se slično sličnim spoznaje, Boga izvan sebe može se jedino pojmiti Bogom unutar sebe. Schelling u *Spisu o slobodi* pokazuje da je sloboda vječni čin bezuvjetne autonomije čovječje volje, ali tek partikularne volje, tj. samovolje koja još nije uzdignuta do jedinstva s univerzalnom voljom. Isto tako, priznaje značaj formalnog pojma slobode na tragu Kantova uvida, no njemu je potreban živi pojam slobode kao moći odnosno možnosti za dobro i zlo. Schelling traga za pojmom slobode, koji ne bi bio nedovršen, kao što se to

ima prilike vidjeti u dogmatskim apstraktnim sistemima Leibnizova idealizma ili Spinozina realizma. Schelling nastoji pokazati identitet u diferenciji kako Boga i čovjeka tako i identitet diferencije idealnoga i realnoga, putem prirodofilozofijske spoznaje onoga realnoga u cjelini svijeta. Budući da ništa ne može biti prije ili izvan Boga On mora imati u samome sebi temelj svoje egzistencije. Taj temelj je priroda u Bogu, ono nužno i kao takvo slobodom odlučeno. Bog nužno samoga sebe objavljuje. Bog je po samome sebi, što ne vrijedi za konačna ograničena bića poput čovjeka, koja su uvijek po drugome, dakle po Bogu. Čovjek je bitstvo možno za dobro ili zlo, jer u njemu postoji odvojenost principa, ali ne i razdvojenost, kao što su i u Bogu oni nerazdvojeni. Odvojenost principa u čovjeku ukorijenjena je u jedinstvu principa u Bogu, kao uvjetu mogućnosti čovječje slobode.

Prema Ivanu Kordiću, autoru teksta pod naslovom *Sloboda i nužnost*, Schelling se mora obračunati s mnijenjem kako ustrajavanje na sistemu nužno vodi nijekanju slobode individuuma, a u slučaju da se inzistira na slobodi ispada da je nužno odustati od sistema. Prijašnji mislioci nastojali su slobodu reducirati na neovisnost o prirodi, no Schelling želi slobodu pokazati kao neovisnost o Bogu. Zato se čovjek pokazuje takvim iznimnim bićem, koje se u svojoj slobodi može suprotstaviti i Bogu samome, iako je u Bogu, a njegova djelatnost nužno je supripadna Božjemu životu. Bog je u sebi samome stvaralački identitet, koji iz sebe iznosi stvari ovisne o njemu, ali u toj ovisnosti ostaju slobodnima, jer njihova samostalnost nije dokinuta. Čovjekovo sebstvo je princip proizišao iz temelja prirode, koje u jedinstvu s univerzalnim principom božanstva čini duh. Kordić ističe kako su prema Schellingu čovjekova djelovanja slobodna, a sam čovjek je vječni početak, čije je inteligibilno samoodređenje ujedno vječni čin slobode. U Bogu se nalaze principi čežnje da se sam rodi i objavi kao volja temelja te volja ljubavi kojom se Riječ izrekla u prirodu i tako Bogu učinila osobnim Bogom.

U radu pod naslovom *Ljubav i priroda u Bogu* Stipe Kutleša ističe kako Schelling izvodi misao o povezanosti ljubavi i prirode s Bogom, no isprva se ipak čini da odnos ostaje nerazriješen i dvojben, što se kasnije neće pokazati takvim. Pomiješanost Stvoritelja sa stvorenjima, kako je to izvedeno u Spinozinu panteizmu, za Schellinga je izraz beživotnog i apstraktnog sistema. Tu idealizam ne pomaže, jer je u takvom apstraktno izgrađenom sistemu Bog tek apstrakcija, a ne realan i živi Bog. Za Schellinga je priroda bitstvo u Bogu kao temelj koji je od Boga nerazdvojiv. Ona je ujedno pripadna Bogu, ali se od njega i razlikuje. Opreka principa svjetla i tame, samovolje kreature i pravolje, jest nužan uvjet objavljivanja Boga. To je objavljivanje posredovano čovjekom u kojem Bog, kao živo jedinstvo sila, ljubi svijet i prirodu. Prema *Spisu o slobodi* u Bogu postoje dvije volje, jedna koja želi samoobjavu i druga koja se tomu protivi. Bog jedino ljubavlju može nadvladati volju protivnu samoobjavi. Pitanje o mogućnosti postojanja više svjetova za Schellinga, naglašava

Kutleša, nije ispravno pitanje, jer iz Boga sve istječe po apsolutnoj nužnosti, naime sve ono što je uopće moguće nužno mora biti i zbiljsko. Bog nije stvorio zlo, nego je ono tek popratna pojava Božje samoobjave, koju Bog poduzima iz ljubavi. Temelj i egzistencija su u pratemelju još nediferencirani, a ljubav je ta koja ono božansko prinuđuje na lučbu indiferencije temelja i egzistencije u sebi samome. Posebnu važnost Kutleša posvećuje Schellingovoj tvrdnji prema kojoj bi, da se Bog nije objavio radi izbjegavanja mogućnosti pojave zla, to uistinu bio trijumf zla nad dobrim, a to Bog nije mogao dopustiti.

Rad pod naslovom *Stvaranje i objava* Stjepana Kušara započinje razmatranjem o pojmovima slobode, stvaranja svijeta, Boga i Božje objave. Ti su pojmovi ušli u novovjekovnu filozofiju te je ona bez tih pojmova teško zamisliva. Schelling se ne libi rabiti pojmove poput stvaranja i objave, koji su doduše primjereni kršćanskoj dogmatskoj teologiji, no produbljuje ih nanovo im udahnujući filozofijski sadržaj. Upravo tim pojmovima Schelling poduzima izgradnju sistema slobode. Pojmove ne treba izdvajati iz sveze sistema, jer time cjelina postaje neshvatljiva. Za Schellinga je opravdano filozofijsko produktivno pretumačenje teologijskih pojmova, zato što je nužna izobrazba objavljenih istina u istine uma, koja se treba poduzeti, jer je o najvišim pojmovima moguć umski uvid. Time Schelling pokazuje da se ne treba dati zavesti bezumnom vjerom, jer najviše stvari nisu nepojmljive. Ljudskom je rodu dana objava, koja je starija od svake pisane, a to je priroda. Priroda u sebi posjeduje bogatstvo koje još nije protumačeno, dok je pisana objava već dobila svoje temeljito tumačenje. Odnos same prirode kao temelja te egzistencije u Bogu odnos je po relaciji. U njemu se ne radi o prvenstvu po biti ili prvenstvu po vremenu, jer taj je odnos zapravo krug uzajamnog fundiranja i međusobnog uvjetovanja. Iz takvoga se kruga ne da izaći, jer u njemu sve uzajamno jedno drugo pretpostavlja. Bog jest onaj koji se oduvijek sam sebi manifestira kako u samome sebi (teogonija) tako i izvan samoga sebe (kozmogonija). Za Schellinga je diferencija dvaju principa svjetla (Riječi, razuma) i tame (temelja) u čovjeku uvjet mogućnosti dobra i zla te Božje objave, jer Bog za vlastito objavljivanje potrebuje takvo iznimno bitstvo kakvo je čovjek. To je tajna antropogonije. Ljubavlju se odvojenost principa u čovjeku ustvari pokazuje kao njihovo nerazdvojivo jedinstvo u Bogu.

Razmatranju problema zla posvetit će se Ozren Žunec u svom radu *Zlo i osobnost*. U uvodnim napomenama članka Žunec ističe kako je Hegel smatrao Schellingovu raspravu o slobodi duboko spekulativnom, no ipak pojedinačnom po naravi postavljanja tog pitanja. Pojedinačna pitanja prema Hegelovu mišljenju nikako ne mogu biti razvijena u filozofiji, jer ona potrebuje sistem, koji bi obuhvatio sve što uopće jest te ujedno i znanje o toj cjelini. Žunec uviđa kako pitanje bitstva slobode za Schellinga jest vladajuće središte cjelokupnog njegovog sistema te utoliko Hegelova kritika Schellinga ne pogađa cilj. Problem podrijetla zla u svijetu stvorenome od najsavršenijega bića, koje

se uopće može zamisliti, naime Boga, pokazuje se tako kao ključno pitanje ne jedne, nego svake filozofije ako filozofijom uopće pretendira biti. Schelling je poduzeo bitnu reinterpretaciju temelja zapadne eontologije, koja je počivala na Parmenidovim metafizičkim pretpostavkama. Reinterpretaciju je Schelling zasnovao na četirima glavnim točkama: sloboda volje, dobro, zlo i osobnost. Za Schellinga je osoba ta koja je uvjet mogućnosti egzistencije dobra i zla, a sloboda se pokazuje možnošću za dobro i zlo. Zlo je prokazano kao stvar duha partikularne volje, koja se nastoji izdići iznad univerzalne volje. Treba stalno imati na umu već spomenutu tvrdnju kako je čovjek takvo iznimno biće, u cjelini sklopa Schellingova mišljenja, u kojemu najdublji centar moći tamnoga principa i cjelokupna sila principa svjetla padaju ujedno. U čovjeku su najdublji ponor i najviše nebo. Tomu je tako jer je čovjek osobnost, koja u sebi može nositi entuzijazam za dobro ili nadahnuće za zlo. Čovjeku preostaje zadatak da stalno bira između dobra i zla principa, jer je takvo biće koje dolazi do sebstva. Zatim sebstvo razvijeno do duha postaje slobodnom osobom odvojenom od Boga. Volja takvog bitstva kao što je čovjek jest doduše partikularna volja, no ona treba postati jedno s univerzalnom voljom i razumom kao principom svjetla unutar jedne jedinstvene cjeline. To je zadatak koji Schelling stavlja pred čovjeka.

Na kraju zbornika nalazi se rad Lore Hühn *Schellingov "Spis o slobodi" u kontekstu suvremene rasprave o zlu* u prijevodu Damira Barbarića. Hühn tvrdi kako u suvremenim raspravama o zlu, u kojima Hannah Arendt sintagmom o "banalnosti zla" zauzima važno mjesto, nije izlišno spominjati Schellinga i njegov spis iz 1809. godine. Prema *Spisu o slobodi*, jedino je ispravno reći kako u čovjeku ne djeluje on sam, nego ili dobar ili zao duh, što ništa ne umanjuje mogućnost čovjekovog slobodnog djelovanja. Govoreći o žudnji za samim sobom Schelling, na tragu Böhmea, prije svega u vidu ima ugroženost čovjekova identiteta prevratom u vlastitu suprotnost i protuslovlje. Proces je to koji se ne zbiva više s Bogom i u Bogu, nego oslanjanjem na vlastite snage. Preuzimajući takvu oholu i preuzetnu ulogu da se bude sve što se uopće može biti, čovjek u tome nikada ne uspijeva, nego pada u sam nebitak. Vjerovati s Fichteom kako je čovjeku dana beskonačna mogućnost radikalnog započinjanja uvijek novog za Schellinga je grijeh spram ljudske prirode i slobode, kao nužno supripadne ljudskoj naravi. To je glad žudnje za sobom, jer ne može se samoga sebe, dakle čovjeka, postavljati na mjesto Boga bez odgovarajućih posljedica takvoga ohologa čina, s pravom zaključuje Hühn.

Ivan Smiljanić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

ivan.smiljko@gmail.com